

ИДЕЯТА ЗА „НОВАТА ДЪРЖАВА“ НА СТРАНИЦИТЕ НА СПИСАНИЕ „ЗВЕНО“ 1928 – 1934 г.

Лора Дончева

Интересът към така поставената тема е предизвикан от историографската оценка на възгледите на ПК “Звено”, която еднопосочно обвързва идейните търсения на нейните дейци с фашистката теория и практика. В историческата литература е утвърдена тезата, че ПК “Звено” е политическа формация от фашистки тип, чиито основни идейни постановки (идеята за политическия вожд, за управление на елита, за заместване на партийното управление с управление, непосредствено свързано с участието на стопанските, професионалните и културните организации на обществото) са възприети от фашизма¹. Вл. Митев определя за периода до икономическата криза (1929 – 1933 г.) като фашистка сила единствено ПК “Звено”². Различен подход при разкриване характера на идейните възгледи и мястото на ПК “Звено” в политическото пространство е налице в оценката на Пл. Цветков и Н. Поппетров, според която в идеологията на тази политическа формация липсват някои съществени елементи на тоталитаризма³.

В настоящото научно съобщение се прави опит за анализ на възгледите на ПК “Звено”, отразени на страниците на едноименното списание, с което не се изчерпва голямата тема за неговия идеен облик и ролята му в политическия живот на обществото⁴.

В периода 1928 – 1934 г. списание “Звено” дава възможност за представяне и аргументиране на различни идеи за бъдещото развитие на държавата. На неговите страници намират отражение възгледите, които добре се вписват в духа, принципите и идеите на демокрацията. Д. Казасов утвърждава тезата, че демокрацията ка-

то политически режим съответства на такова състояние на обществото, при което волята на мнозинството е ограничена от гарантираните права на малцинството. Според Д. Мишайков осъществяването на демокрацията предполага управление на елита на нацията. Той свързва бъдещето на демокрацията и модерната държава с авторитета на управлението, разбирано като власт, основана на престиж и уважение, която има своето персонифициране в личностите, поели лостовите на управлението. Д. Мишайков смята, че в основата на демокрацията стои толерантността в отношенията между политическите опоненти, стремежът към постигане на общото благополучие, и обвързва идеята за демокрация и нейното практическо реализиране с политическия морал на тези, които я изграждат.

Посочените класически характеристики на демокрацията са съчетани със стремежа при осмислянето на нейната теория и практика да се отчитат тенденциите и промените в държавно-политическото и стопанското развитие в периода след Първата световна война. Д. Алексиев твърди: “Класическият либерализъм изживя времето си. Съветизмът и фашизмът в техните механично-универсалистични идеи са на погрешен път. Истината е нейде по средата”⁵. Подобна позиция отразява стремежа в рамките на демокрацията да се предвидят корективи, които да поставят на първо място публичните интереси на държавата, но при зачитане свободата на личността. Авторът вижда в този среден път възможността за примирение, за доближаване на индивидуалистичните и универсалистичните концепции. Търсенето на оптимален вариант на държавно устройство, който ще се различава от крайностите, присъства неотменно на страниците на списание “Звено” през разглеждания период.

Темата за демокрацията се разисква много активно през 1928 г., но към нея се връщат дейците на ПК “Звено” и през следващите години. Така през 1933 г. режимът на демокрация се свързва с равенството в ползването на свободата и с разбирането, че свободата и правата на личността са ограничени от свободата и интересите на цялото. През 1934 г. отново се подчертава несъвместимостта на демокрацията с посредствеността и остарелите

догми и се заявява, че борбата на ПК “Звено” не е срещу демокрацията, а срещу “спекулантите с демокрацията и срещу това състояние на институтите, при което външната форма служи за прикритие на отречени олигархически порядки”⁶.

На общия фон на възгледите за демокрация и в духа на търсене на баланса на крайните идеи и движения се развива тезата, че не бива да се имитират чуждите образци, и се посочва необходимостта от съобразяване на новите идеи и тенденции със специфичните български условия. Иван Харизанов нееднократно подчертава, че фашизмът като политическа система не бива да се имитира, както и “безпринципните, противоречиви лозунги” на хитлеризма. Подобно отношение към проблема за чуждите влияния и намиране на конкретен подход за приобщаване на българската действителност към изискванията на новото време изразяват Ас. Божинов и А. Ботев през 1933 г.

През 1929 г. М. Файонов отхвърля държавния синдикализъм и корпоративната организация на фашистката държава, както и държавната партия като метод за координиране на държавната воля, но през 1933 г. неговата позиция се измества в посока към възприемане, както самият той твърди, на едно от основните фашистки начала предвид ролята на управлението. Тезата за фашисткия характер на някои елементи от възгледите на ПК “Звено” се среща и в други материали. Така на страниците на списание “Звено” се преплитат твърдения, в които новите идеи се свързват с влиянието на фашизма, с умерени изказвания, които отричат необходимостта от механично пренасяне на чуждия опит и проявяват склонност към търсене на специфичен конкретен път за прилагане при българските условия на новите политически идеи.

Темата за демокрацията е свързана най-често с критиката на недостатъците на парламентаризма като теория и практика. Критическите анализи покриват целия спектър на политическата система – политическите партии, парламента и местните изборни учреждения, държавата и нейните институции.

Преди всичко се прави опит да се конкретизират недъзите на парламентарната демокрация и да се обособят направленията, в които се проявява кризата на парламентаризма. Като негови

слабости се посочват изборителната система, която е крайно условна и никога не удовлетворява всички слоеве и нюанси на общественото мнение, характерът на политическите партии и неспособността на парламента ефективно да законодателства.

Подробен анализ на парламентарната криза прави Ив. Харизанов. Той свързва нейното проявление в България с проблемите на режима на парламентарна демокрация изобщо. Ив. Харизанов отделя съществено място на интерпарламентарната конференция в Берлин от 1928 г., където се излагат и обсъждат становища, в които се предлагат конкретни мерки, необходими за преодоляване на кризата на парламентаризма – формиране на стабилно парламентарно мнозинство, засилване на изпълнителната власт, рационализиране дейността на парламента, решителни мерки против интервенцията на депутатите в полза на частните и във вреда на публичните интереси и др.

Характерен за списанието е критичният тон, с който се поставят и анализират недостатъците на парламентарната система в България. Упреци се отправят преди всичко към политическите партии, които при парламентарното управление имат съществени функции при реализиране на държавната дейност. Раздробяването на политически сили, династическите борби и олигархическите тенденции вътре в партиите според дейците на ПК “Звено” стоят в основата на кризата в партийнополитическата система и са първопричина за лошото състояние и корупцията в държавния апарат. Тези слабости на партийнополитическия живот се превръщат в преграда за политическия елит в движението му към управлението и в същото време благоприятстват достъпа до властта на посредствени и користни партийни функционери.

Ако през 1928 – 1930 г. на страниците на списанието се поставя въпросът за естествено прегрупиране на политическите сили в по-големи, по-идейни и по-силни партии, то през 1932 г. отношението към партиите има друг нюанс – партиите са оценявани като отживели времето си и измиращи формации, които трябва да отстъпят място на новия елемент в обществената организираност – професионалните, стопанските и културните организации. По-

следователното развиване и омисляне на тази идея е свързано с възгледите за цялостно преустройство на държавната организация.

През 1931 г. Л. Илиев предлага и конкретен вариант за реорганизиране на партиите. Според него в съвременната партия трябва да функционират три структури, които да съответстват на функциите на държавата – висш политически съвет, висш стопански съвет, висш културно-просветен съвет. Подобна структура според автора би повишила компетентността в партийната дейност, което предполага и пренасянето ѝ в управлението, както и премахване на котерийността в самите партии.

През 1934 г. на страниците на списание “Звено” се появяват материали, в които се изтъкват предимствата на еднопартийната система като средство за възпитание на народа в духа на обществената солидарност. Интересна е еволюцията на М. Файонов по този въпрос. През 1929 г. той изразява несъгласие с “режима на държавната партия като метод за координиране на държавната воля” и смята, че представителството на политическите партии поради възможността за обединяване на повече хора се явява “погодна спойка за обединяването им в единна държава”⁷. През 1933 г. той застава зад идеята, че партиите трябва да бъдат заместени от нови функционални единици в управлението, които ще се създадат при активното съдействие на стопанските и социалните групи, на културните организации. В края на разглеждания период М. Файонов твърди, че “еднопартийното управление е най-годната форма, чрез която практически се осъществява обществената солидарност”⁸.

Критиката на партийно-политическия живот е свързана с общата оценка за бъдещето на парламентарната демокрация и с търсенето на варианти за преодоляване на кризата, в която тя се намира.

Според Т. Г. Влайков парламентаризмът въпреки явните си недостатъци винаги ще има своите предимства пред диктатурата. Като негови безспорни положителни страни той посочва сигурността и гаранциите на политическите свободи на гражданите, осъществяването на обществен контрол върху управлението (макар и невинаги в необходимите за това мащаби) и факта, че пар-

ламентарното управление не поставя страната пред неизвестността и рисковете от изненади и съгресения. В духа на тая теза се очертават и възможностите за преодоляване недостатъците на парламентаризма. Подборът на народните представители не според заслугите към партията, а според тяхната компетентност и морал, допълнен със сериозното проучване на законодателните предложения и с превръщането на парламентарния контрол в действителен коректив на дейността на изпълнителната власт ще осигурят според автора преодоляване на кризата в парламентарната демокрация. Т. Г. Влайков смята, че постигането на положителен резултат в тази насока е свързано и с усилия за прегрупиране и обединяване на политическите партии, чиято разпокъсаност се отразява отрицателно върху функционирането на демократичната система. Тази алтернатива на кризата на демократичния режим има своите измерения изцяло в смисъла и пожеланията на демократичните идеали и опита за тяхното реализиране в практиката на парламентаризма.

Друг вариант за изход от кризата предлага Ив. Харизанов. Според него преодоляването на кризата в държавата и обществото може да се постигне само чрез засилване на изпълнителната власт и решителна намеса на държавата в областта на стопанския живот. В тази насока Ив. Харизанов с основание търси отговор на въпросите как да се засили изпълнителната власт, без да се изроди в диктатура, съвместим ли е професионалният парламент с политическия, с принципа на общото избирателно право и с парламентария режим (въпроса за създаване на т. нар. функционална демокрация вместо съществуващата до този момент териториална демокрация); как трябва да се реализира държавната намеса в стопанската сфера, без да се скъсва с основните лостове на стопанския напредък – частната собственост и инициатива.

Водещ момент в излаганите идеи е новата субординация на трите власти, както и новото структуриране на основните конституционни органи. Демократичният принцип на разделение на властите, който е основополагащ в модерната държава и е разбран като точно определяне компетенциите на конституционните органи и изграждане на техните взаимоотношения на принципа на

съгрудничеството и солидарността, но не и намеса по отношение на техните правомощия, получава своя коректив в идеята за засилване на изпълнителната власт.

Сред различните аспекти на проблема за засилване на изпълнителната власт се откроява въпросът за реорганизирането на държавния апарат и рационализиране дейността на различните служби, който рефлектира върху мястото и ролята на държавните служители в системата на държавно управление. Показателна с конкретните си мерки в тази насока е декларацията на ПК "Звено" от 28 юни 1930 г. В нея се предвижда преустройство на държавната организация, административна реформа (прегрупиране на окръзите и съкращаване на излишните административни учреждения), преустройство на финансовата администрация, коренно преустройство на парламента, разширяване на социалното законодателство. През 1934 г. се лансира идеята за промяна в системата на общинското управление чрез въвеждане практиката на назначаваните кметове. През 1934 г. преобладаващият умерен тон в анализите на държавно-политическото развитие отстъпва място на една по-обща фразеология, в която идеята за преустройство на държавата се движи по линията нация – държава. Активната намеса на новата държава в стопанския живот се обосновава с тенденцията тя да се превърне в тотална, всеобхватна държава.

Идеята за силната и компетентна власт е свързана с разбирането, че парламентът трябва да има принципно нов състав. В тази насока през 1932 и 1934 г. се предлагат два модела на нов парламент.

Първият вариант предвижда съществуването на три автономно действащи камари, които ще осъществяват трите функции на държавата – правно-политическа, социално-стопанска и културно-просветна. Съответно гражданите ще се произнасят по въпроса за първата камара посредством политическите партии чрез тайно и равно гласоподаване, за стопанската камара – чрез задължителните и официални професионални организации, а избирателите за културно-просветната камара ще бъдат само онези граждани, които имат нещо общо с културно-просветния живот. Държавното единство ще се олицетворява от държавния глава, а

конфликтите между и някои от законодателните тела ще се разрешават от пленума на трите законодателни камари.

През 1934 г. идеята за нов парламент има нови очертания. Според д-р М. Бояджиев едната част на новия парламент (150 души) би могла да се избира на базата на единна цялостна политическа организация, а другата част (100 души) – “избраниците на компетентността” – ще бъдат избирани от издигнатите в държавни органи професионални организации. Авторът вижда във върховните тела на тези представителни съюзи своеобразни “малки съвещателни парламенти”, където ще се обсъждат и оформят законодателните предложения, след което ще се представят на “големия парламент”.

Идеята за професионалното представителство в новия парламент би могла да се проследи в развитие. Особено характерна в това отношение е позицията на Ив. Харизанов. Ако през 1930 г. той все още е склонен да приеме консултативния характер на професионалното представителство, през 1932 – 1933 г. застава зад идеята за привличане на икономическите и професионалните организации и другите обществени категории в работата на законодателното тяло като гаранция за повишаване компетентността на парламента. Така постепенно се очертават контурите на новия парламент, който в организационно отношение трябва да съчетава политическото представителство с избрани от съответните стопански и професионални организации представители, т. нар. компетентни.

Подчертаният интерес към тезата за повишаване компетентността на парламента чрез осигуряване на представителство на стопанските и професионални организации кореспондира с идеята за разширяване участието на държавата в стопанския живот на обществото. Ив. Харизанов прави задълбочени анализи на стопанското развитие на капитализма и възможностите за внасяне елемент на организираност в тази насока, а едновременно с това и на стопанските проблеми на Съветска Русия. Широкият поглед върху тенденциите в стопанското развитие след Първата световна война, доброто познаване на стопанската конюнктура в страната му дават възможност да направи изводи в полза на дирижираната

икономика и да постави въпроса за възможностите на организираното развитие и плановото начало на стопанската дейност в капиталистическото общество. Самият той характеризира тази политика като "нещо средно между либерализма и стопанската диктатура на болшевизма"⁹.

Естествено се поставя въпросът за влиянието, което изпитват дейците на ПК "Звено" при утвърждаването на идеята за нов парламент и за разширяване стопанската функция на държавата. В историческата литература се подчертава стремежът към прилагане на фашисткия опит в тази посока, т. е. едностранно се обвързва тази идея от ПК "Звено" като резултат от въздействието на фашизма. Не се отчита нейното присъствие в политико-правната теория преди фашистите в Италия да изградят корпоративната система. Идеята за професионалното представителство се свързва с имената на Принс, Ш. Бенуа и Л. Дюги и се появява в края на XIX и началото на XX в. Тя се осмисля като сериозен коректив на недостатъците на всеобщото избирателно право, на парламентаризма. Не е случаен опитът на Ив. Харизанов да обхване максимално същността на проблема, като фокусира вниманието на развитието на тази идея в съвременната политико-правна мисъл, дискусиата по време на интерпарламентарната конференция в Берлин през 1928 г., както и опитите за прилагане на тази идея във Франция, Германия и Италия. През 1923 г. в България определено внимание към тази идея проявяват Ст. Баламезов и П. Стайнов¹⁰.

М. Файонов и Ив. Харизанов подчертават разликата между идеята за професионалното представителство като коректив на парламентаризма според възгледите на Л. Дюги и корпоративната система в Италия. В първия случай професионалното представителство не изключва политическото представителство на гражданите и се вписва в общата философия на демокрацията, докато фашизмът отива по-далече в развитието и прилагането на тази идея – до пълното унищожаване на политическия парламент.

В този смисъл би трябвало внимателно да се оценяват фактите доколко идейните търсения на ПК "Звено" по отношение повишаване компетентността на парламента чрез осигуряване на професионално представителство в него е отзвук на общата тенденция

на търсене на варианти за преодоляване кризата на парламентаризма или е опит за прилагане при българските условия на фашисткия пример. Не бива да се отминава тази особеност на възгледа за новия парламент, която предвижда съчетаване на професионалното представителство с политическия елемент в парламента, което по-скоро напомня идеята на Л. Дюги за ролята на професионалното представителство като коректив на парламентаризма, отколкото сляпо подражателство на италианския фашистки пример.

Изложените, макар и фрагментарно, идеи на ПК "Звено" за парламентарната демокрация и пътищата за преодоляване на нейните недостатъци, отразени на страниците на списание "Звено", позволяват да се направят следните изводи.

Характерен за позициите и идейните търсения на ПК "Звено" през периода 1928 – 1934 г. е опитът да се намери оптималният вариант на държавно-политическото устройство на основата на отричане на либералната демокрация и предпазване от сляпо подражателство на тоталитарните образци от междувоенния период. Лансираните идеи се движат в широк диапазон – от увърждаване на традиционни за демокрацията възгледи до признаването на въвеждането на нови идейни моменти, свързани с коригиране на слабостите на демократичния режим. Друг е въпросът, че експериментът да се вместят демократични ценности в централизирани държавни структури, да се подчини изцяло автономната личност на държавната воля, с което се елиминира смисълът на демокрацията, сам по себе си е обречен на неуспех. От друга страна, оценяването на отделни идеи на ПК "Звено" (идеята за новия парламент, за елитарното управление) единствено като подражание на италианския фашизъм се нуждае от уточнение, тъй като обективният анализ изисква да се отчита времето, към което те възникват, и обстоятелствата, които ги пораждат. В този смисъл не е без значение и фактът, че след Първата световна война успоредно с установяването и развитието на тоталитарните диктатури сред демократичната общественост широко се дискутират проблемите, свързани с търсенето и прилагането в практиката на действителни корективи на недостатъците на парламентарната демокрация.

В заключение е необходимо да се подчертае, че изложените мисли не са в състояние да дадат окончателен и пълен отговор на въпроса за идейния облик и мястото на ПК "Звено" в политическия живот на българското общество. Това е тема, по която може и трябва да се дискутира.

БЕЛЕЖКИ

¹ Славчева, Г. ПК "Звено" и военнофашистският преврат от 19 май 1934 г. – В: Научни трудове на ВПШ. С., 1970, кн. 40, с. 103; Георгиев, Б. Предпоставки и фактори за идейно-политическата еволюция на "Звено". – Векове, 1972, № 4, с. 27; Димитров, И. Българската демократична общественост, фашизмът и войната. С., 1976, с. 15–16.

² Мигев, Вл. Политическата система на България от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г. – Исторически преглед, 1990, № 9, с. 82.

³ Цветков, Пл., Н. Поппетров. Към типологията на политическото развитие на България през 30^{те} години. – Исторически преглед, 1990, № 2, с. 68–69.

⁴ Наблюденията и изводите в научното съобщение са направени на основата на материали от пълното течение на сп. "Звено", 1928 – 1934 г.

⁵ Алексиев, Д. Примирение на идеите и движенията. – Звено, 1928, № 9, с. 6

⁶ За демокрацията и за елита. – Звено, 1934, № 10, с. 145.

⁷ Файонов, М. Фашизмът като държавноправно учение. – Звено, 1929, № 21, с. 331.

⁸ Файонов, М. Към нов мироглед и нови системи. – Звено, 1934, № 15, с. 231.

⁹ Харизанов, Ив. Към нова политика. – Звено, 1932, № 12, с. 181.

¹⁰ Баламезов, Ст. Кризата в съвременния парламентаризъм. С., 1923, с. 6–21; Стайнов, П. Компетентност и народовластие. Политическо изучаване върху кризата на парламентаризма и демокрацията. С., 1923, с. 65–71.